

nemzetőrség oldalán is harcoltak. A téli szlovák hadjárat viszont már a magyar forradalom elfojtására irányuló osztrák hadjárat részévé vált. Ennek eredményét abban látja, hogy – az önkéntesek bizonyos hadi sikerei ellenére – az 1848 tavaszán megfogalmazott nemzeti célok és ezek megvalósulása „*még mindig nagyon messze volt*” egymástól. A magyar szabadságharc leverése után pedig a szlovákok föderációra vagy nemzeti autonómiára irányuló követeléseit „*nem lehetett megvalósítani*”. A mai szlovák történetírássra azonban még nem ez a felfogás az igazán jellemző.⁴²

12. A szlovák – magyar viszony megítélése a szlovák

történetírásban

Elrugaszkodás a magyaroktól

Közismert, hogy a történelmi Magyarország keretei között a magyar és a szlovák nép élete, sorsa ezer esztendőn át szorosan összefonódott. A szlovák felfogásban azonban a történelmi együttélés, a közös történelem tudata és vállalása a nemzeti öntudatra ébredéssel, a 18–19. század fordulójától meginduló magyar–szlovák, szlovák–magyar nyelvi, kulturális, majd politikai küzdelmekkel, az erősödő magyarosító törekvésekkel párhuzamosan gyengülni kezdett. Az eldurvuló nyelvi-politikai csatározások közepette a vitairatokban, a publicisztikában és a történetírásban a valós sérelmek és igények mellett olyan teóriák és mítoszok is kezdtek megjelenni, amelyeknek nem elsősorban a történelmi megalapozottság és a tudományos hitelesség volt a céljuk. Sokkal inkább a „szendergő nép” nemzeti tudatra ébresztése, a saját nyelvhez, kultúrához, a saját oktatási, kulturális, vallási intézményekhez való jog, nem különben a nemzeti egyenjogúságra és az önálló nemzeti létre való igény alátámasztása, védelme és propagálása vezette az egykori szlovák „nemzetébresztők”-et, akár a történeti igazság rovására is.

Ez a törekvés a 19–20. század folyamán kiteljesedett. A szlovák historiográfiában különböző ahistorikus, romantikus-újromantikus, túlideologizált, retrospektív tendenciák jelentek meg vagy erősödtek fel, illetve gyökeresedtek meg. Ezek alapvető célja – egyebek között – a „magyartalanítás” volt, vagyis a magyar, illetve közös, magyarországi történelemtől elkülönített saját

„szlovák történelem” megteremtése, valamint az erre épülő történelmi és nemzeti-nemzetiségi tudat minél korábbi megjelenésének kimutatása. Ennek során sok szlovák történetíró és történész a történelmi mítoszteremtéstől, sőt a – történelmi tények és adatok önkényes csoportosítása, értelmezése stb. révén – történelem meghamisításától sem riadt, és ma sem riad vissza.

„Összes szomszédunk közül alighanem a szlovákoknak kell a legtöbb ellentmondást feldolgozniuk ahhoz, hogy reális történeti képet alkossanak annak az államnak – a történeti Magyarországnak – a fejlődéséről, amelyben ők maguk is tíz évszázadon keresztül éltek” – írja a kérdéskör ismert kutatója, Szarka László.¹ Valóban, nagy szükség lenne az egyoldalú Magyarország-kép árnyaltabbá tételére, az ezeréves magyar elnyomásról, az „ármányos” magyar nemzetiségpolitikáról, a szlovák nemzeti-nemzetiségi törekvéseket ezer esztendőn át sárba tipró magyar államról kialakított negatív sztereotípiák semlegesítésére. Ez viszont már csak azért is nehéz feladat, mert – az utóbbi másfél évtized néhány reményteljes próbálkozásától eltekintve – a szlovák történészek, publicisták és irodalmárok nemzeti elkötelezettségű része mindmáig nem tud, vagy nem akar szembenézni a hagyományos magyarellenességgel, a bizalmatlansággal összefonódó, védekező és elhatárolódó jellegű beidegződésekkel, amelyek az utóbbi időben sérelmi-komplexusos jelleget is öltöttek.

Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, mintha a „magyar oldalon” minden rendben lenne, s már nem akadna tennivaló, ellenkezőleg. A magyar történet- és irodalomtörténet írásnak is van még pótolni, korrigálni valója bőven. Példának okáért a felső-magyarországi szláv etnikai régió társadalom- és családtörténeti, vagy gazdaság- és eszmetörténeti kutatása, vagy az évszázados magyar–szlovák viszony szlovák nézőpontú elemzése kiaknázatlan lehetőségeket rejteget, nem is beszélve a közös magyar–szlovák történeti kutatásokról. Ami pedig az irodalomtörténetet illeti, egyetértően hivatkozhatunk Käfer István évekkel ezelőtti, de ma is időszerű megállapítására: „Ma ott tartunk, hogy az egymás belügyeibe való be nem avatkozás ürügyén lemondunk a hungarus múlt nem magyar összetevőinek vizsgálatáról és köztudati szintre emeléséről. A szlovák irodalmat és történelmet „nagylelkű” gesztussal a mai szlovák művelődésnek ajándékozzuk, a magunk számára is kirekesztve egykorú hungarus világából, de időnként mégis háborogva a szlovákok étvágyán. Pedig az egykor volt történelmi országot nem lehet – és nem is kell – felosztani! A magyar és szlovák művelődés együtt, a maga összefonódásában kell kölcsönösen szemlélni, egyéb utak és próbálkozások nem nemzeteinek érdekét szolgálják”.²

A szlovák nemzetté válás tehát lényegében mindmáig abban a béklyóban szenved, hogy a történetíróknak másfél-két évszázad óta egyidejűleg többfelé – a németekkel, főleg pedig a magyarokkal és a csehekkel szemben – bizonyítaniuk és védeniük kellett a szlovákok önálló nemzeti, illetve állami létre érdemes és képes voltát.³ Ez pedig folytonos elhatárolódással, a „magyarországi hazá”-tól és a magyar történelemtől való fokozatos elrugaszkodással járt. Az „elrugaszkodás” lényegét ragadta meg az író, publicista Vladimír Mináč, akinek mottója a magyarokról, mint a szlovákok politikai végzetéről, szinte szállóigévé vált. *„A magyarság a szlovákok politikai végzete – írta 1965-ben. De hát van-e egyáltalán értelme abban a tragikusan összezsomózott bugyorban kotorászni, amelyet történelmi Magyarországnak nevezünk? A magyarokhoz való viszonyunk nemcsak nemzeti sorsunkat, hanem nemzeti tudatunkat, illetve lelkünket is meghatározta. Sok évtizeden keresztül elsősorban azzal léteztünk, hogy elrugaszkodtunk a magyaroktól, hogy nem adtuk meg magunkat, hogy rajtuk kívül és ellenükre éltünk: ez a magatartás létezésünk lakmuspapírja”*.⁴ Majdnem ugyanezt a gondolatot vetette papírra 1990 őszén Rudolf Chmel hungarológus, akkor távozó budapesti csehszlovák nagykövet is. *„A szlovákok történetében nincs még egy olyan közös, de talán éppen ezért neuralgikus pont, mint amilyen a magyarokhoz és a csehekhez fűződő kapcsolat”, hiszen „a magyarokhoz való viszony nemcsak nemzeti sorsunkat alakította, hanem a nemzet tudatát is. Századokon át főként azzal léteztünk, hogy elrugaszkodtunk a magyaroktól”*.⁵

Valóban, a több mint ezer esztendő magyar–szlovák viszony megítélésében, a közös múlt vállalásában lényeges módosulások történtek a 18–20. század folyamán. A nemzeti öntudatosodással karöltve ugyanis a „közös magyar haza” helyébe az „ezeréves börtön”, majd az „ezeréves méh” és az „ezeréves szlovák történelem” mítosza lépett. Ebben a retrospektív történetírói koncepcióban a mai szlovák történészek nemzeti érzelmű része mindazt, ami Felső-Magyarországon, a mai Szlovákia területén hajdanán történt, s minden történelmi személyiséget, aki a jelenlegi Szlovákia területén egykor tevékenykedett, a „szlovák történelem” szerves részének, illetve szlovák személyiségnek tekint. Ennek megfelelően például a felföldi magyar, illetve nem szlovák család- és településnevek írásában a szlovák helyesírás és átírás szabályait alkalmazzák, Csák Máté, Pázmány Péter, Rákóczi Ferenc, Bél Mátyás vagy Kossuth Lajos nevét fonetikus átírják. Ezzel azt a benyomást keltik, hogy ezek a személyek valójában a szlovák történelem szereplői voltak.

A jelzett szlovák álláspont alapelemeit, a szlovák nemzeti tudat születésének főbb folyamatait és változásait, a magyar–szlovák viszony megítélésének néhány történeti, esztörténeti, államjogi, historiográfiai problémáját, sajátos összefüggését és neuralgikus pontját vázolja fel – alapvetően magyar nyelven is hozzáférhető magyar és szlovák historiográfiai, valamint irodalomtörténeti elemzésekre támaszkodva – az alábbi áttekintés. A záró tanulmány a tanulmánykötet megállapításait röviden nem csak összegzi, hanem az 1849 utáni másfél évszázadban megjelenő vagy kiteljesedő tudati, szemléleti változások, historiográfiai törekvések alakulására is kitékint.

„Közös haza” és „szláv nemzet”

Volt már arról szó, hogy a mai magyar történetírás álláspontja szerint a 17–18. századi szlovák etnikai tudat egyik legalapvetőbb sajátosságát a történeti magyar államhoz és a „szláv nemzet”-hez való egyidejű, szoros kötődés jellemezte. A szlovák történészek egy része viszont – még ha el is ismeri a hungarus patriotizmus, illetve a hungarus tudat meglétét a szlovák származású nemesség, polgárság és értelmiség között – a szláv (nyelvi, etnikai és kulturális alapokon nyugvó) összetartozás-tudat túlhangsúlyozásával azt a látszatot igyekszik kelteni, hogy a hungarus és a szláv tudat viszonyán belül már a 17–18. században is az utóbbi volt a fontosabb. A magyar történetírás és néhány szlovák kutató a hangsúlyok kérdését is másképpen, árnyaltabban látja. A struktúra lényegéhez tartozott ugyanis egy megosztott identitás. Az „állam-nemzetiség”-hez, a „nyelvi-kulturális nemzetiség”-hez és a „rendi-politikai nemzet”-hez kötődő identitások – legalábbis a 18–19. századig – viszonylag jól megfértek egymással.⁶ A szlovák történészek jelentős része túlhangsúlyozza az etnikai kötelékeken alapuló „nemzetiség” szerepét is. Ennek megfelelően a „szlovák nemzetiség” (máshol: etnikum létezését) legalább már a 11. század óta történeti ténynek tekintik. Az tagadhatatlan, hogy a krónikás hagyományban már évszázadok óta létezett egyfajta szláv összetartozási tudat. Ám e korai, harcok megnyilvánulásai ellenére, legalább is a 18. század elejéig, a szláv közösség érzése a meghatározóbb hungarus patriotizmus részeként jelentkezett még, a „szlovák” tudat pedig felolvadt a szláv tudatban.

A 18. század első felében azonban, az etnikai különbségeket addig nem igen ismerő *natio hungarica* kezdett etnikai (magyar) színezetet nyerni. Ezt közjogi érvekkel és történeti-politikai teóriákkal, konkrétan a haza háromszori (hun–avar–magyar) elfoglalásával támasztottak alá. Nem véletlenül jelentek

meg éppen az 1720-as évektől az első, szláv–szlovák tudatú papok által írott apológiák, amelyek a Felföldön élő szláv ajkú népesség egyenjogúságát az itt élők autochtonitásával, a nagymorva és Cirill–Metód hagyománnyal, valamint az ún. befogadási, illetve vendégszerető fogadtatásról szóló elmélettel igyekeztek alátámasztani.⁷

A 19. századra kiteljesedő és a modern magyar nemzetfelfogásba is beépülő hódításelmélet gyökerei, ugyanúgy, mint a 18. századi szláv–szlovák apológiák ideológiai alapjai is, a 17. század közepe tájáig vezethetők vissza. Ekkortájt kezdte hangsúlyozni néhány hungarus tudatú szláv–szlovák pap (az akkoriban jelentkező hun–avar–magyar hódításelmélettel, valamint a szepeességi németek által képviselt „Restgermanen Theorie”-val szemben) a magyar állam területén élő szlávok autochton jellegét, és a nagymorva örökséghez, Szvatoplukhoz és a Cirill–Metód tradícióhoz való kötődésüket. Ennek során dolgozták ki és fejlesztették tovább – a magyar krónikákban szereplő fehér ló mondával polemizálva – a „befogadási elmélet”-et is. A fehér ló monda lényege közismert. Az etelközi magyarok nyugati portyázásaik során Szvatopluk morva fejedelemmel kapcsolatba kerültek. Szövetségkötésük emléke a krónikákban fennmaradt monda, amely szerint a magyarok Szvatopluk országát egy felszerszámozott lóért csellel „megvásárolták”, majd a fejedelmet legyőzték és megölték.⁸ Frölich Dávid Lőcsén megjelent német nyelvű munkája 1651-ben már említést tett a mondáról. 1655-ben Szöllősi Benedek a „Cantus catholici” bevezetőjében büszkén vallotta magát a pannonok és szlovákok királya, Szvatopluk hívének, s egyben Cirill és Metód követőjének. Ján Tibenský, a kiváló szlovák történész szerint a nagymorva és a Cirill–Metód hagyomány „így vált fokozatosan a szlovák nemzetiség ideológiájának fontos motívumává”.⁹ A szlovák történészek szerint ebben az időszakban születtek meg védekező jelleggel az első szlovák történeti munkák. A jeles szlovák történésznek, Dušan Kováčnak is ez a véleménye. „A szlovák történetírás – hangsúlyozza – védekező reflexből született azok ellen a támadások ellen, amelyek a szlovák múltat igyekeztek lebecsülni. Az első szlovák történeti munkák tulajdonképpen apológiák voltak, és a történeti irodalom egy része napjainkig megőrizte a maga apologetikus jellegét”.¹⁰

Ismeretes, hogy az első jelentős apológiát 1728-ban Ján Baltazár Magin dubnicei plébános írta Bencsik Mihály „Diéta”-jára válaszul. Ebben az 1722-es írásban ugyanis Bencsik megtámadta Trenčén város és vármegye nemeseit, és elvitatta tőlük azt a jogot, hogy magukat a natio hungaricához sorolják. Ők ugyanis – állította a nagyszombati jogi professzor – a magyar honfoglalók által

legyőzött Szvatopluk népének maradványai, aki egy fehér lóért eladta országát a magyaroknak. Ezért állította fel J. B. Magin az ún. vendégszerető fogadásról szóló elméletet, amelynek alapjait tehát már évtizedekkel korábban lerakták. „*A történelem azonban kíméletlen volt – írja a szlovák történelmi mítoszokkal vitába szálló Peter Sykora. A magyarok valóban legyőzték Szvatoplukot. Ezért állt elő Samuel Timon a „fehér ló” magyar monda új értelmezésével*”.¹¹ A jezsuita S. Timon 1733-ban megjelent „*Imago antiquae Hungariae*” c. munkájának a gondolatait azután Juraj Sklenár és a Pécs környéki plébános, Juraj Papánek fejlesztették tovább a 18. század utolsó negyedében. Ennek a két – vatikáni levéltárakban is kutató – jezsuitának a munkásságában már kimutatható a szlovák tudat körvonalazódása a szláv és a hungarus tudaton belül. A szlovák nemzeti tudat markáns megjelenése azonban még több mint fél évszázadig váratott magára.

„Közös hazá”-ból „ezeréves börtön”

Az éretlen belső feltételek között tevékenységét elkezdő „nemzetébresztő” szlovák katolikus és evangélikus értelmiség nemzeti törekvéseire, szemléletére a külső (elsősorban német) hatások jelentős befolyással voltak. Munkájukat számos tényező nehezítette.¹² A szlovák nemzeti tudat kialakulása, megszületése ezért meglehetősen elhúzódó és ellentmondásos folyamat volt, amely még a 19. század közepén sem ért véget. A nemzeti önállósodást és öntudatosodást nagymértékben hátráltatta, hogy a – magyar, lengyel, horvát „állami öntudatú elit”-től eltérően – a szlovákok gyakorlatilag nem rendelkeztek szláv–szlovák tudatú uralkodó osztállyal, saját államisággal, de még saját kulturális, egyházi vagy egyéb autonóm intézményekkel sem. Ezért nem alakulhatott ki történelmi tudatuk.¹³ Az egyébként is „csonka társadalmat” alkotó szlovákság tehát nem volt államalkotó, „történelmi nemzet”. S mivel a történelmi Magyarország történelme magyar volt, a szlovák egyházi értelmiség legjobbjai a cselekvés helyett inkább „*megálmodtak (cselekvés helyett inkább megálmodtak) maguknak egy saját államot, és programjukat inkább nyelvi és kulturális, semmint politikai, netalán geopolitikai értelemben valósították meg. Az az igazság, hogy nem volt államnemzeti tudatuk. Valójában valamennyi eddigi szlovák emancipációs döntés fölről lefelé haladt, a politikai elit érdemeként*”.¹⁴ A kis számú szlovák „nemzetébresztő elit” tevékenységének fókuszába tehát 18. század végétől a nyelv, a kultúra és a történelem ápolása került. Ennek során attól sem riadtak vissza, hogy az eleve hiányzó, de csak

szendergőnek vélt nemzeti tudatot maguk gyártotta mítoszokkal pótolják. Kelet-Közép-Európa és – a történelmi Magyarország szerves részét képező – Felső-Magyarország speciális viszonyai között, a sajátos belső feltételek és külső hatások talaján így született meg, és vált történelemformáló erővé a nyelvi-etnikai összetartozás tudata, a nyelvi-kulturális nacionalizmus. Az irodalomnak, valamint a magyarosítás elleni harcnak ebben a folyamatban kulcsfontosságú szerepe volt, hiszen – újból Rudolf Chmel szavait idézve – a történelmi mítoszokkal együtt „a nemzeti ideológiát helyettesítette, hozzájárult ennek az ideológiának a »kitermeléséhez« ...”¹⁵

A szlovák egyházi értelmiség jeles képviselői már a 18. század végétől megtették az első bizonytalan lépéseket afelé, hogy megteremtsék a magyar történelemtől, illetőleg a közös magyar-szlovák múlttól elkülönített szláv-szlovák múlt „nemzeti látószög”-ét. Ezt többnyire azzal a céllal tették, hogy bizonyítsák: a Pannóniában őshonos szlovák nép nem „történelem nélküli nép”. Neki is volt saját, a magyar honfoglalástól és államalapítástól régebbi időkre visszavezethető államisége, neki is voltak dicső hősei és csatái. E felfogás alapját a már említett, erősen vitatható állítás képezte és képezi. Nevezetesen: a „szlovák nemzet” nem a 19. században megszületett fiatal nemzetekhez tartozik, ellenkezőleg. Európa egyik legrégebbi, ezer esztendő „történelmi nemzet”-éről van szó, amelynek a fejlődését azonban fékezte rossz sorsa. A „rossz sors” kezdete a – fejlettebb, európai kultúrájú szlovákok, csehek és déli szlávok közé ékként benyomuló, így őket szétválasztó ázsiai, barbár – magyarok honfoglalása, majd (szláv egységre végzetes) államalapító tevékenysége volt.

A „közbeékelte nép” első variánsainak egyikét a cseh František Palacký fogalmazta meg még az 1830-as években. „A magyarok betörése és megtelepedése Magyarországon – írta –, egyike azon eseményeknek, melyeknek a legsúlyosabb következményei voltak Európa történetében, a legnagyobb szerencsétlenség, mely a szlávorságot évezredek folyamán érte... Miként nyugaton római befolyás alatt a frank monarchia nagyra nőtt, úgy keletkezhetett volna keleten Konstantinápoly hegemoniája alatt hasonló szláv birodalom és egész Kelet-Európának ezer év óta egészen más lenne a befolyása, mint ami így jutott neki osztályrészéül. Azonban ama körülmény folytán, hogy a magyarok ezen kialakulóban levő szervezet szívébe hatoltak és azt szétzúzták, ezek a kilátások mindenkorra megsemmisültek. A nagy törzsek még alig összefüggő tagjai újra elkülönültek egymástól, mivel hatalmas idegen (azaz: magyar) anyag választotta el őket térben is”.¹⁶ Palacký történelemfilozófiai alapvetése

hamarosan visszhangra talált a „szlovák triumvirátus” tagjainál, így M. M. Hodžánál is, aki az új szlovák irodalmi nyelvről írott egyik munkájában a következőket írta (az 1840-es években): *„Ez a nyelv az ószláv nyelvből származó dunántúli szláv nyelvnek eredeti és első ága, a nagyszláv őslakhely azon másik részén, mely... a századok folyamán a közjük befurakodott magyarok (kiemelés tőlem – K. L.) által megkisebbittetett és megrövidített”*.¹⁷

Ez a nézet még több mint száz évvel később is visszaköszönt. Példa erre Jozef Lettrich „A modern Szlovákia története” c. angol nyelvű monográfiája. Ebben ugyancsak arról írt, hogy a nomád magyarok államalkotó tevékenysége következtében a szlovákok és a csehek közé, akik addig egy és ugyanazon úton haladtak, egy államban egyesültek, „mesterséges határ” került. A magyar uralom alá került szlovákok „elveszítették politikai függetlenségüket és nemzeti szabadságukat”. Vagyis a morva birodalom megdöntésével „a nyugati szlávok azon kísérlete, hogy egy erős közép-európai államot építsenek fel, véget ért”, pedig ez egy olyan kísérlet volt, „ami ha sikerült volna, komolyan megváltoztathatta volna az európai történelem menetét”. Az ezzel egy időben született „Isztorija Csehoszlovákii” monográfia szovjet szerzői is hasonlóképpen vélekedtek, amikor úgy látták, hogy Moráviára és Szlovákiára (sic!) nézve a magyar hódítás „óriási kárt okozott. Megszakadtak Szlovákia cseh földekkel... formálódó szoros kapcsolatai. Ezzel együtt lerombolódtak azok a kulturális és gazdasági kapcsolatok is, amelyek korábban a nyugati és a déli szlávok között léteztek. A hódítás eredményeként a pannóniai szlávok és Szlovákia teljesen más történelmi feltételek közé kerültek... Így rombolódott le a... szláv lakosság történelmi sorsközössége. Félbeszakadt a cseh–morva és a szlovák törzseken alapuló egységes nemzetiség képződése...”¹⁸

A magyar honfoglalásnak ez a megítélése közvetlenül kapcsolódott az „ezeréves nemzet”-ről szóló – fentebb már említett – mítoszhoz, amely a későbbiek során kiteljesedett. A szlovák etnikai terület valamiféle állami különfejlődését bizonyítani igyekvő régebbi és újabb keletű próbálkozások jó része a szlovák nemzeti, illetve állami lét kezdeteit az első szlovák uralkodónak tekintett Samo frank kereskedőhöz vezette és vezeti vissza a 7. századba. A „szlovák történelem” következő lépcsőfokát Pribina nyitrai fejedelem vagy Szvatopluk nagymorva uralkodó uralkodása jelentette a 9. században. Az államiság újabb fontos állomása a Károly Róberttel dacoló „trencsényi Csák Máté” felső-magyarországi kiskirálysága, „felvidéki fejedelemség”-e lett, ahol „főúrként uralkodott a mai Szlovákia területének legnagyobb része fölött”. 1541 után a szlovák államiság újabb időszakát Habsburg–Magyarország, mint

a három részre szakadt Magyar Királyság tulajdonképpeni államjogi folytatója jelentette, élén Pozsonnyal, a koronázó- és fővárossal. A Bethlen-, Bocskai- és Rákóczi-szabadságmozgalmak jórészt felföldi, azaz „szlovákiai” helyszínei is jól beillenek ebbe a képbe. Nagy vonalakban így teremthető meg tehát Samo, a nagymorva állam, a politikailag három részre szakadt Magyarország Habsburg fennhatóság alá került része, valamint a mai Szlovákia közötti állami-politikai folytonosság, a kontinuus etnikai-területi, történeti és tudati-ideológiai kapcsolat!¹⁹

Ez a történetfelfogás Július Mésároš meglátása szerint abban is megnyilvánult, hogy a szlovák történetírók és politikusok a történeti Magyarország kereteit a szlovák nemzet számára idegennek, olyan „évezredes börtön”-nek kezdték tekinteni, amelyben a magyar uralkodó nemzet úgymond ősidők óta elnyomónk és halálos ellenségünk volt. A szlovák történetíróknak ez a törekvése, amelyet a 19. század első felében felerősödő magyarosító törekvések csak tovább gerjesztettek, az 1820-as évektől Dušan Škvarna szerint odáig vezetett, hogy *„jelentősen meggyengült annak tudata is, hogy a szlovákok Magyarország kultúrájának részesei voltak a múltban”*. A magyarországi történelemhez való viszony lazulása (pl. P. J. Šafáriknál) *„olyan érzésekben nyert megfogalmazást, hogy Magyarország történelme nem a szlovákok történelme, és ami még ellentmondásosabb, hogy a szlovákok Magyarországon folyamatosan ezer évig elnyomásban, rabságban éltek...”*. Ez a gondolat Škvarna szerint *„Štúr követőinél is megtalálható, de a szlovák kultúrában és publicisztikában főleg a XIX. század hatvanas éveitől van jelen”*.²⁰

Köztudott, hogy a magyarellenesség és a magyar hazától való idegenkedés már a szlovák nemzetébresztők második generációjának vezetőjétől, Ján Kollártól és társaitól sem volt idegen az 1820–1830-es években. Az is ismeretes, hogy J. Palkovič, B. Tablic, M. Hamuljak, J. Kollár és a cseh bibliai nyelv evangélikus hívei már a 18. század végén kidolgozták és következetesen képviselték a „szláv nemzet csehszlovák törzsé”-nek, a „szláv nyelv csehszlovák nyelvjárása”-nak, valamint a „csehek és a szlovákok irodalmi és nyelvi egysége”-nek koncepcióját. Ján Kollár „Slávy dcera” című hatalmas eposza, valamint „Az irodalmi kölcsönösségről” írott tudományos fő műve jól példázzák Kollár szlávizmusának, cseh–szláv álláspontjának lényegét.²¹ Ez utóbbiban Kollár az állammal szemben definiált nemzet lényegét is kifejtette. Mit szeret inkább az értelmes ember – tette fel a kérdést: *„a földet vagy a népet, a hazát vagy a nemzetet. Hazát ismét könnyen találhatunk, ha azt el is*

veszítettük: de nemzetet és nyelvet soha és sehol; a haza önmagában halott föld, idegen tárgy, nem emberi: a nemzet a mi vérünk, életünk, lelkiünk, személyi tulajdonságunk. A hazaszeretet kissé ösztönös, vak természetű ösztön: a nemzet és a nemzetiség szeretete inkább az értelem és a műveltség alkotása”.²²

„Magyarországi hazá”-ból „szlovák fejedelemség”

Az 1830-as évek első felében a magyar nyelv erőszakos bevezetése ellen tiltakozó Samuel Hoič első ízben dolgozta ki egy olyan, Kollárétól eltérő konstruktív magyarországi hazafiság, valamint egy olyan föderatív államjogi kötelék (Band) tervét, amelyek egyenjogúságon nyugvó, megújított, erős szövetségi kötelék által fűzték volna össze a soknemzetiségű „közös haza” együtt élő magyar és nem magyar népeit.²³ Ugyanebben az időben M. L. Šuhajda röpirata is leszögezte, hogy Magyarországot nem egyedül csak „Árpád nemzete” alapította. Ebben egyenlő félként Szvatopluk, Szalán nemzete és egyéb nem magyar nemzetek is részt vettek. Vagyis a magyarok csupán „elsők az egyenlők között”. Šuhajda ezért azt is javasolta, hogy az egy kormányzat alatt egymás mellett élő nemzetek között pontos jogi kapcsolatot, olyan közösséget, „uniót vagy valami hasonlót” kell létrehozni, amely több nemzetet, különböző eredetű népeket is képes boldogítani.²⁴

Tudjuk jól, hogy a kiéleződő, majd eldurvuló magyar–szlovák, szlovák–magyar nyelvharc hevében, az erősödő magyarosító nyomás viszonyai között, az események nem úgy alakultak, ahogyan azt M. L. Šuhajda vagy Samuel Hoič elképzelték. Ám a szlovák nemzetébresztők „harmadik nemzedéké”-nek fiatal vezetői, a „szlovák triumvirátus” tagjai, L. Štúr, J. M. Hurban és M. M. Hodža, az ő nyomdokaikon haladva, az 1840-es évek elejére eljutottak az önálló „szlovák törzsiség”, illetve a „közös magyarországi haza” újfajta felfogásához. S ezt úgy tették, hogy közben nem tagadták meg, csupán átértelmezték Ján Kollár „szláv nemzet”-en alapuló, a szlovák nemzeti öntudatosodást inkább már hátráltató, mint sem előmozdító koncepcióját. Ebben az új helyzetben Hurban már úgy vélekedett, hogy a szlovák nemcsak a csehekkel, lengyelekkel, oroszokkal stb. egyenrangú nemzet, hanem a magyarokkal szemben is az. 1842 tavaszán pedig a magyarságában megtámadott L. Štúr két magyar nyelvű vitacikkében is tanúságot tett a hazához és a szlávságához való egyidejű hűségéről, kettős kötődéséről.²⁵

Ezek a szlovák fiatalok voltak azok is, akik irodalmi megnyilatkozásaikban az 1830-as évek végétől egyre rendszeresebben használták a Szlovákia

(Slovensko) elnevezést, amely az 1820-as években tűnt fel J. P. Šafárik magánlevelezésében, majd a Kvety című cseh folyóiratban. Pozsony nevéből is Bratislava lett.²⁶ Ugyanebben az időben az is megfigyelhető, hogy a szlovák nemzeti törekvések élén haladók a magyarosító törekvésekkel szemben a bécsi udvarnál, a konzervatív, aulikus köröknél igyekeztek támogatókra találni. 1842 első felében ennek jegyében került sor a szlovák evangélikusok sérelmeit és kéréseit tartalmazó első felségfolyamodvány megszövegezésére és beterjesztésére a „magyarországi szláv alattvalók” nevében. Ezt a sikertelen kísérletet az 1840-es évek első felében újabb felterjesztések és vitacikkek és röpiratok sokasága követte, amelyek az európai nyilvánosság elé tárták a szlovákok sérelmeit: a magyar országgyűlések rendelkezéseit a magyar nyelv egyre szélesebb körű terjesztéséről; az 1840-ben evangélikus főfelügyelővé kinevezett gr. Zay Károly egyházon belüli magyarosító terveit; a durva támadásokat Lúdvít Štúr és a felvidéki evangélikus líceumokban megalakult hazafias szlovák diákkörök ellen stb. Kossuth Lajos és liberális magyar vezető társai azonban nem tudták felszámolni ez utóbbiak titkos működését, mint ahogyan azt sem tudták megakadályozni, hogy 1845 késő nyarán, több éves kitartó harc után, megjelenjen az első szlovák politikai lap, a „Slovenskje Narodnje Novini” („Szlovák Nemzeti Újság”), amely már az 1843-ban megteremtett új szlovák irodalmi nyelven készült. Lúdvít Štúr, az újság főszerkesztője és munkatársai 1845 és 1848 között vezércikkek és programcikkek sorában körvonalazták gazdasági, társadalmi, kulturális, oktatási, nyelvi és politikai programjuk lényegét. Ezek a követelések, akárcsak Štúr parlamenti felszólalásai is 1847 végén–1848 elején, jobbra még mindig a nyelvi-kulturális törekvések szintjén mozogtak.²⁷

Az 1848-as forradalom kirobbanása a készületlen szlovák nemzeti „mozgalom” számára is új helyzetet teremtett. A márciusi forradalmat a felvidéki vármegyék szlovák lakossága örömteli várakozással fogadta. Üdvözltek a jobbágyfelszabadítást, a rájuk is kiterjesztett jogegyenlőséget, a rabság megszüntét és a „márciusi szabadság” egyéb vívmányait. Ezzel egyidejűleg a szlovák értelmiség legjobbjai a „szlovák triumvirek” (L. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža) vezetésével – a szerbekhez, a horvátokhoz és a románokhoz hasonlóan – megfogalmazták nemzeti igényeiket. A március végi Nyitra-megyei, majd az egy hónappal későbbi brezovai petícióra támaszkodva, 1848. május 10-én Liptószentmiklóson fogadták el azt az átfogó nemzeti programot, amely a nyelvi, kulturális, oktatási követelések mellett már a szlovák nemzet egyenjogúságára, sőt a nemzeti autonómiára irányuló politikai követeléseket is

tartalmazott. A magyar 12 pont mintájára született szlovák 14 pont újszerű politikai követelésének tekinthető például a „*testvérnemzetek egyetemes országgyűlése*”-nek összehívása (ahol a képviselők nemzetüket a saját nyelvükön képviselhetik); etnográfiai határok megállapítása; szlovák nemzetőrség felállítása szlovák vezetőkkel és vezényleti nyelvvel. Ezzel tehát a triumvirek és követőik rövid néhány hét alatt eljutottak a nyelvi, oktatási kérésektől a megyei szintű autonómia szorgalmazásán keresztül a magyar állam föderatív átalakításáig, a nemzeti önrendelkezés követeléséig.²⁸

A márciusi forradalmat követő eufórikus hetekben-hónapokban azonban a szlovák nemzet legjobbjai még nem fordultak szembe a forradalommal, legalábbis nyíltan nem. Bíztak abban, hogy a liberális magyar vezetők, a „magyar testvérek” az egyéni, emberi szabadság mellé a szlovákoknak majd önként megadják a kollektív szabadságot és a nemzeti egyenjogúságot is. Tudjuk, hogy nem így történt. A Batthyány-kormány a szlovák igényeket meghallgatni sem kívánta, így 1848 júniusától Štúrék külföldön kezdtek el szervezkedni. Ettől kezdve egyre határozottabban az osztrákbárát és magyarellenes délszláv fegyveres mozgalomtól, valamint a taktikázó Bécs támogatásától remélték a szlovák nemzeti célok megvalósítását, de már fegyveres úton. A szlovák–magyar viszony elmérgesedésében, majd a szakításban az is szerepet játszott, hogy május 10-ét követően Štúrék felfogásában, akárcsak a délszláv és a cseh politikusok felfogásában is, felerősödött a szláv szolidaritás, illetve a csehek által különösen szorgalmazott „ausztroszlávizmus” gondolata. Ezzel együtt erősödtek forradalom- és magyarellenes törekvéseik is. 1848 június első felében, a prágai szláv kongresszuson felszólaló Štúr a fő célnak már a dunai monarchiában élő szlávok szabadságát, valamint az önállóvá váló Duna-menti szláv államok szövetségének a megteremtését tekintette. Ezért a tervet akadályozó „*magyarok letörése*”-re szólított fel.²⁹ A szlovák politikusok (akik jobbára tisztában voltak a felvidéki lakosság öntudatlanságával, a mindenoldalú készületlenséggel) szemléletének és cselekedeteinek radikalizálódása összefüggésben volt egy másik elmozdulással is. 1848 tavaszán–nyarán ugyanis az evangélikus lelkészek-költők jellegadó része az egyéni, emberi szabadságokat, illetve a polgári átalakulás feladatait, valamint a vélt vagy valós nemzeti érdekeket kezdte egymással mereven szembeállítani, ez utóbbiakat az előbbiek fölé helyezni és abszolutizálni.³⁰

1848 nyarától tehát a magyar és a szlovák mozgalom útjai végleg szétváltak. A délszláv és cseh politikai és katonai vezetőkkel folytatott egyeztető tárgyalások, valamint a szükséges katonai intézkedések megtétele

után szeptember 19–29-e között a Szlovák Nemzeti Tanács (Národná Rada Slovenská) vezetésével Morvaország felől – cseh, morva, osztrák, lengyel, délszláv és részben szlovák diákokból álló – fegyveresek törtek be Nyitra-megye északi részébe. A céljuk az volt, hogy a felső-magyarországi szlovák lakosságot fellátsák, s ez által a régi dicsőségét visszaszerző szlovák nemzetet kiragadják a „zsarnoki, vad magyarok” karmaiból. A sikertelen őszi betörést – Daniel Rapant, a jeles szlovák történész kifejezésével élve – még két fegyveres „hadjárat” (výprava)³¹ követte, ám a téli és a tavaszi fegyveres akciók során a szlovák, cseh és egyéb „önkéntesek” már a több irányból Magyarországra zúduló császári erők kötelékében harcoltak, az osztrák erők segédalakulataiként, osztrák mundérban, osztrák felszereléssel, osztrák zászlók és vezénylet alatt.

A téli és a tavaszi „hadjárat” során Štúrek politikai-államjogi felfogásában újabb változások következtek be. 1848 nyarán és őszén lényegében még a föderalizált Magyarország területi integritásából indultak ki, ám 1848 végétől már azonosultak az – addig inkább elutasított, mintsem támogatott – ausztró-szláv koncepcióval. Ennek megfelelően a szlovák etnikai régió jövőjét a magyar államtól való elszakadásban, a szlovák autonómia létrehozásában kezdték látni. Terveiket és cselekedeteiket tehát a bécsi udvar centralizációs elképzeléseivel kezdték igazítani. A Szlovák Nemzeti Tanács vezetői ezért – talán még a többi magyarországi nemzetiségtől is nagyobb – csalódással fogadták az 1849. március 4-i „oktrojált alkotmány”-t, amely a szlovákoknak még korlátozott területi autonómiát sem ígért. Így az 1849 márciusában megfogalmazott új politikai programban pótlólagosan azt kérték az uralkodótól, hogy – tekintettel a magyar szabadságharc ellen folytatott szlovák fegyveres akciókra – a majd három millió főt (!) számláló szlovákság által lakott területekből alakítsanak ki egy közvetlenül Bécs alá tartozó koronatarományt, egyfajta „szlovák fejedelemség”-et, amely az „*ősidők óta*” használt „szlovák föld”, a „Szlovákia” (zem Slovenská, Slovensko) nevet viselné.³² Ez a politikai program volt az alapja a következő hónapok tervezeteinek, az újabb emlékiratoknak és beadványoknak, valamint a szabadságharc leverését követő, ugyancsak sikertelen tervezeteknek is.

A „felső-magyarországi szlovák kerület”-től a területi-politikai különválásig

A szlovák nemzeti mozgalom, illetve a szlovák nemzeti tudat fejlődése mégis éppen a szabadságharc leverését követően kezdte behozni – nem utolsó

sorban a szerb, illetve a délszláv nemzeti mozgalmak hatására – azt a hátrányt, ami a Monarchia többi nemzeti mozgalmától elválasztotta.³³ Az irodalmi nyelv körüli vitákban, a magyarosítás elleni küzdelemben és a kiegyezést megelőző közjogi viták során ugyanis a mozgalom az önszerveződés szakaszába jutott, és kezdett tömegmértékűvé válni. Ezzel együtt formálódóban volt az új nemzeti politikai program alapjául szolgáló nemzeti közösségtudat is. Tovább erősödött a szlovák nemzeti identitás szempontjából oly fontos „nemzeti terület” elhatárolásának és kijelölésének az igénye is. Ebben a törekvésben szervesen-szerzetlenül keveredett a hagyományos történeti, természetjogi érvelés az – 1849 tavaszától túlsúlyba kerülő – etnikai argumentációval, amely a – később is sok problémára okot adó – magyar–szlovák nyelvi-etnikai határok mentén kívánta kijelölni a szlovák nemzeti területet. A már elsősorban etnikai értelmű Szlovákia (Slovensko) térképre vetítésének, konkretizálásának gondolata különösen 1860-tól erősödött fel, amikor a vármegyerendszer visszaállításával a területi megalapozottságú szlovák nemzeti szervezkedés, amely tehát 1849-ben a magyar állam területi integritását is megkérdőjelezte, talajtalanná vált.³⁴

Ezt a felismerést tükrözte az 1861. június 6–7-én Turócszentmártonban elfogadott szlovák „Memorandum”, amely hitet tett amellett, hogy a szlovák nemzet individualitása „egy, a megyék határainak nemzetiség szerinti kikekeltésével alakítandó felső-magyarországi szláv kerületben (*hornouhorské slovenské okolie*) elősmerve s személyesítve legyen”. Ugyanakkor a történeti és a geográfiai Szlovákia (amely utóbbi határa a Mátra déli vonaláig terjedt) ábrándja sem tűnt el nyomtalanul. A lényeg mégis az, hogy a Memorandumot már nem a különválás, hanem a Magyarországon belüli nemzeti emancipáció, a területi autonómia és a „közös haza” jegyében fogalmazták meg. A kiegyezést megelőző birodalmi centralizációs próbálkozások egyébként sem kedveztek a nemzeti-regionális, illetve föderalista törekvéseknek. A kiegyezéstől egészen az 1910-es évek elejéig a Magyarországtól való különválás nem szerepelt, legalábbis nyíltan nem, szlovák politikai programban, hiszen amint már a „Memorandum” szerzői is megfogalmazták, az eltelt évszázadok folyamán „*testvéreinkkel, a magyarokkal egy természetes és erős egésszé kötöttünk össze: mi nem lehetünk ellenei szeretett hazánk egységének s integritásának*”.³⁵

Egyébként is a kiegyezést követő években felerősödtek a szlovákellenes magyar szupremácia-törekvések, asszimilációs próbálkozások. Ezek hatására védekező pozícióba, majd az 1880-as évektől a századforduló tájáig politikai passzivitásba húzódtak a szlovák politikai erők. Ebben a helyzetben a magyar kormánnyal való együttműködés hangoztatásán túl minden belső autonómiára

vagy „ruszofilizmus”-ra irányuló törekvés valóságos szentségtörésnek számított. Nem véletlen hát, hogy az 1867–1918 közötti időszakot ma is a „fokozott elnyomás korszaka” terminussal jelölik a szlovák történészek. A dualizmuskori Magyarország is a „népek börtöne” maradt. Az 1871-ben megszerveződött turócszentmártoni konzervatív szlovák néppártiak mellett cseh pénzügyi segítséggel 1898 nyarától megjelent a „Hlas” nevű folyóirat is, amely körül szintén létrejött egy politikai csoport. A „hlaszisták” nacionalizmusa a néppártiak „vak nacionalizmus”-ától toleránsabb volt. A természetjog alapján a nemzetek egyenjogúságát vallották. Élesen elítélték a sovinizmust és nemzeti gyűlöletet szító „nemzeti egoizmus”-t. Cikkeikben következetesen ismétlődött az ország területi integritásához és a magyarországi hazafisághoz való ragaszkodás – taktikai megfontolásoktól nem mentes – gondolata, ami erősödő „csehszlovákizmus”-sal párosult.³⁶ Ez a cseh orientáció igazából csak az I. világháború vége felé kapott erőre a (Th. G. Masaryk által vezetett cseh emigránsok, és a velük kapcsolatokat kiépítő amerikai) szlovák emigráció külföldi és hazai ténykedésének jóvoltából. A folyamat vége ismert. 1918. május 24-én a szlovák politikusok liptószentmiklósi gyűlésén A. Hlinka elsőként fogalmazta meg a Magyarországtól történő elszakadást, amely a masaryki csehszlovák program megvalósításának előfeltételét jelentette. *„A magyarokkal való ezeréves házasság nem sikerült, külön kell válnunk”*.³⁷

Az „ezeréves méh” mítosza

Még Csehszlovákia megalakulása előtt, a 20. század elején jelent meg Július Botto: „A szlovákok. Nemzeti tudatuk fejlődése” című könyve.³⁸ Ebben egy olyan sajátos „megszakított kontinuitás-elmélet”-et állított fel, amely a szlovák történelmet a nemzettudat, illetve a politika mozgásaként írta le. A kortárs történésztől, Fr. V. Sasinektől eltérően, ő nem Magyarország történetét akarta szlovákká tenni, hanem – az állam fejlődésével szinte párhuzamosan – a szlovákok külön fejlődését kívánta megírni. Úgy látta, hogy a morva birodalom bukása után, különösen pedig I. István trónra lépésétől kezdve, a szlovák nemzet számára „*végzetes idők*” következtek. A feudális magyar államban ugyanis más „*nemzeti individualításra nem volt hely*”.³⁹ A szlovákok politikai szerepe tehát megszűnt, a szlovák nemzet sok évszázados mély álomba esett, egyfajta történelmi „nemlét-állapot”-ba került. Csak a „nemzeti öntudatosodás” időszakától, vagyis a 18. század végétől kezdte el újból írni a saját történelmét.

A csehszlovák állam megalakulása után az „ezeresztendő elnyomás” gondolata mellé újabb mítoszok is beépültek a szlovák historiográfiába, így a szlovák történeti tudatba is. Peter Sykora az „ezeréves nemzet” kontinuitás-mítosza mellett 1992-ben még a – Samuel Timontól származó, ám újból felelevenített – „közös történelem” gondolatát is bírálta. Véleménye szerint ugyanis ez a mítosz is azt sugallja, hogy „*történelmünk csak első látásra nincs, valójában csak egy nagyobb kultúrközösség történelmében oldódott fel*”.⁴⁰ Ennek a gondolatnak irodalmilag szép példáját vetette papírra még az 1930-as évek közepén Rudolf Uhlář. „*Világos, hogy történelmünk rokon a magyarokéval – írta. Ezer évig egy államban éltünk velük... Tehát igen gyakran közös ellenség volt a tatár, a török, gyakran Bécs és a császári udvar. Trencsényi Csák Máté, Zrínyi Miklós, Rákóczi csatái közös hőseket teremnek, közös történelmi és irodalmi hagyomány*”.⁴¹ Fél évszázaddal később Daniel Rapant is hasonló véleményének adott hangot, amikor – J. Bottótól eltérően – azt hangsúlyozta, hogy a szlovákság államalkotó tevékenysége „*nem zárul le Nagymoráviával, még ha ezt követően nem is a saját, hanem az idegen magyar állam javára érvényesül, amelynek a berendezkedéséhez, krisztianizálásához és művelődéséhez, közvetlenül vagy (nagyobbrészt) közvetve... a szlovákok döntő módon hozzájárultak*”.⁴²

A szlovák történészek és irodalmárok másik része elfogadta, elfogadja ugyan a szlovákok „nem történelmi nemzetek” közé sorolását, de a szlovák kontinuitás-elmélet apró módosításával egy másik kontinuitás-mítoszt teremtett, az „ezeréves méh” mítoszáét. Ennek korai változatát az 1930–1940-es években Alexander Matuška fogalmazta meg. Szerinte a szlovákok nem támaszkodhattak a múltban „*semmi konkrétumra, mert nincs benne semmi konkrét. Ez éppen csak múlt, vagyis hogy voltunk, és nem történelem, vagyis hogy valamik, valakik voltunk, hogy velünk történt valami, mégpedig a saját érdemünkből, és nem valamiféle rendező utasítására*”.⁴³ Sok évvel később, 1948 tavaszán ehhez még a következőket is hozzáfűzte: „*ámbar szeretik a szlovákok szemére vetni, hogy „mi történelem nélküli nemzet vagyunk – ha egyáltalán nemzet vagyunk. És mégis: van történelmünk. Különbözik sok más nemzet történelmétől, mert nem mi írtuk, hanem a mi számlánkra mások írták nekünk, mert... mi nem támadtunk senkire..., hanem ... mi voltunk a hódító hadjáratok célpontjai, mert a mi történelmünkben nincsenek dinasztiák, királyok és uralkodók. Hanem van könny és vér... – ez az adó a szlovák történelem címére*”.⁴⁴

Az „ezeréves méh” még érettebb változatát fogalmazta meg a publicista Vladimír Mináč, amikor 1969-ben kifejtette, hogy a szlovákok mindig az építők és nem a rombolók nemzete voltak. Az övék ugyan csupán kis történelem, de *„ha egyszer a civilizáció történelmét igazságosan, az elvégzett munka szerint fogják mérni, akkor nekünk sem lesz félnivalónk: a ránk eső résznél talán többet is tettünk. Nincs hát miért vágyakoznunk vagy szomorkodnunk az úgynevezett „nagy” történelem után: hiszen az a nagy rablók történelme”*.⁴⁵ A marxista történetírás és irodalomtudomány tehát a 20. század második felére egy apró módosítással az anyagi javak termelőjét, a méhként szorgoskodó és építő egyszerű népet tette meg a szlovák történelmi folytonosság fő hordozójának. A többihez hasonlóan ez a felfogás is védekező, elhatárolódó jellegű, amelynek a kimondott vagy kimondatlan célja az „ezeréves rabság”-éval azonos. Megkérdőjelezni a közös államban, közös uralkodók alatt élő magyar és szlovák nép sok évszázados természetes szimbiozist, kölcsönösségét, s a magyartól elkülönített „szlovák történelem” felmutatásával kiszabadítani a szláv–szlovák etnikumot a magyar(országi) történelemből.

Végezetül a szlovák szakemberek között voltak, és ma is vannak olyanok, akik elfogadják azt a gondolatot, amit Ludovít Štúr az 1840-es években hangoztatott: a szlovákok valóban „nem történelmi nemzet”. (Ehhez azonban rögtön hozzá kell tenni, hogy a Štúrra való hivatkozás ez esetben kétélű fegyver lehet, mert néhány év múlva már ennek ellenkezőjét állította. Erről tanúskodik az 1848. október 7-én keltezett levele, amelyben a következők olvashatók: *„Ez a nép nem pusztul el! Felkelésünk által az oly soká történelem nélküli népnek történelmet teremtettünk, és ez a legnagyobb erkölcsi erő”*.) Milan Pišut nem így vélekedik. Meglátása szerint, mivel Nagymorávia bukása után a szlovák népnek nem volt saját politikai története, történetíróik a szlovákok történetét összekapcsolták a többi szláv nép történelmével. Daniel Rapant vagy Miroslav Kusý viszont inkább arra helyezték a hangsúlyt, hogy – annak ellenére, hogy a nemzet 1843-ban történő „kinyilvánítása”, vagyis a szlovák irodalmi nyelv megteremtése óta már több mint 100 esztendő eltelt – a szlovákság *„még ma is inkább csak egyének összessége, akik ... nem alkotnak közösséget”*. A nyelvi homogenizáció *„még ma sem ért véget”, mert „még távolról sem fogadta magáévá az egész nemzet (félék kimondani, hogy még csak a nemzet többsége sem) ...”*.⁴⁶ A szlovákok komplexushajlamait bíráló Peter Sykora pedig egyenesen azt állítja, hogy ezek a komplexusok és mítoszok jórészt abból erednek, hogy *„nincs történelmünk”, mert „nem voltak saját királyaink”*. Így tehát:

„Teljesen értelmetlen a cseh nemzeti újjászületés mintájára szlovák nemzeti újjászületésről beszélni: A szlovákok nem „újja” születtek a 19. században, hanem akkor születtek meg először. A szlovákok a közép-európai nemzetek »Benjáminka« .⁴⁷

Tovább élő mítoszok

Peter Sykora, Dušan Kováč és még jó néhány – kritikus és önkritikus szemléletű, a történelmi tényeket és folyamatokat figyelembe vevő – szlovák történész a szocialista-kommunista rendszer bukása és az önálló Szlovákia megalakulása után, a magyar honfoglalási ünnepségek előkészületeinek idején az elsők között fordult tehát szembe a régi és új szlovák történetírás fent felvázolt, hagyományos és újabb toposzaival, sztereotípiáival. A dehungarizáló, illetve a szlovák történelem és államiság „nemzeti látószögét” erősíteni igyekvő törekvések ugyanis már az 1980-as években jelentkeztek, hogy azután a szlovák nacionalista történészek, publicisták jóvoltából az 1990-es évek elejétől még inkább szárnyra kapjanak.

Az utóbbi 10–15 esztendőben ugyanis – olvasható Szarka László és Sallay Gergely 2000-ben készült érdekes tanulmányában – „gyakorlatilag két részre szakadt a szlovák történetírás: a nemzeti elkötelezettséget a szakma legfőbb céljának tekintőkre, illetve a történetírást részrehajlástól mentes tudományként művelőkre”.⁴⁸ Hasonlóképpen vélekedik Hamberger Judit is, aki a mai szlovák nemzeti-nacionalista politikai ideológia helyzetét, törekvéseit tekintette át 1997-ben, a mil레centenárium kapcsán. A Mečiar-kormányhoz közel álló „Slovenská republika” c. napilap és a szlovák írószövetség hetilapja, a „Literárny týždenník” 1996. évi számaiban megjelent írások között tallózott. Kimutatta, hogy virulens módon a publicisztikában is tovább élnek, ma is jelen vannak az előző évtizedekben-évszázadokban kiformalódott, megkövült szemléleti elemek. Ezek közé az ismert elemek közé tartoznak: a morva államnak szláv, szláv–szlovák vagy egyenesen szlovák államként, a szláv–szlovák történelem dicső korszakaként való bemutatása; a szlovák etnogenezis nagymorva időket megelőző kezdeteinek kimutatása; a magyar honfoglalás történelmi jelentőségének megkérdőjelezése, illetve a már itt élő „európai” szlovákok elleni durva, „barbár” provokációként történő beállítása; a magyarok „magyar” voltának kétségbe vonása (a szlávokkal történő erőteljes népességkeveredés következtében). A szlovák történelemnek ez a fajta nacionalista át- és újraértelmezése tehát továbbra is tele van erős csúsztatásokkal,

leegyszerűsítő általánosításokkal, aktuális politikai célzatú, retrospektív megközelítésekkel. Ezek legmélyebb, mögöttes okát abban látja, hogy „*az önálló Szlovákiának, mint új államnak – önigazolásként – önálló és újonnan értelmezett történelemre van szüksége*”. Ugyanis a fiatal államnak „*saját államisága létjogosultságát, alappilléreinek erősségét és régiségét kell igazolni. Meg kell cáfolnia azt az elméletet, hogy a szlovák nemzet történelem nélküli, s be kell bizonyítania, hogy bár az állam új és fiatal, de a nemzet régi*”.⁴⁹ Régóta ismerős gondolatok ezek!

Szarka László és Sallay Gergely vizsgálódásainak tárgya más, és időbeli horizontja is szélesebb. A két szerző ugyanis arra vállalkozott, hogy az 1990-es években megjelent, összefoglaló jellegű szlovák történeti jellegű munkákban fellelhető új tendenciákat és historiográfiai koncepciókat elemezze, különös tekintettel a közös magyar–szlovák történelem megítélésére és a kisebbségi kérdés történetére.⁵⁰ A nemzeti elkötelezettségű, nemzetieskedő (Ladislav Deák, Milan Ďurica, Milan Ferko, Imrich Kružliak Richard Marsina és mások) és a távolságtartóbb, professzionalista szlovák történészek (Július Bartl, Viliam Čičaj, Mária Kohútová, Dušan Kováč, Róbert Letz, Ľubomír Lipták, Richard Marsina, Vladimír Segeš vagy Dušan Škvarna és Anton Špiesz) történelem szemléletében – az esetenkénti átfedések, érintkezések ellenére – lényeges különbségek fedezhetők fel mind a szlovák–magyar viszony megítélésében, mind a szlovák történelem alapvető eseményeinek, kardinális kérdéseinek és folyamatainak az értékelésében.

A mai szlovák történetírás utóbbi csoporthoz tartozó képviselői mértéktartóbb, tárgyyszerűbb módon ítélik meg például a szlovák etnogenezist, Nagymorávia, majd a Szent István-i Magyarország és a „szlovákok” viszonyát, az 1526, illetve az 1541 előtti és utáni korszakban a felső-magyarországi szláv–szlovák régió helyzetét és fejlődési sajátosságait a soketnikumú magyar államon belül. Ugyanakkor ők sem mentesek bizonyos szemléleti következtetlenségektől. Ezek közé tartozik a „nyitrai fejedelemség” sajátos megítélése, vagy 1541 után Habsburg Magyarország „Szlovákiá”-nak nevezése (élén Prešporokkal, a szlovák fővárossal). Dušan Kováč például ezt azzal a céllal teszi, hogy – amint Szarka László írja – érzékeltesse: „*egészen a 18. század kezdetéig a mai szlovák terület politikailag elkülönült a történeti Magyarország többi részétől, s fejlődése a Habsburg Birodalom többi részével – az osztrák tartományokkal és a cseh korona országaival – szoros együttműködésben ment végbe*”.⁵¹ D. Kováč példája egyúttal azt is jelzi – mutat rá Szarka, hogy „*a felső-magyarországi szlovák (szláv) etnikai régió elhelyezése a szlovák*

történetírásban még nem tekinthető lezárt folyamatnak”.⁵² Az 1990-es években megjelent összefoglaló jellegű szlovák történeti munkák elemzése során a magyar történész arra a – témánk szempontjából igen fontos – tényre is felhívja a figyelmet, hogy: „...nem születtek új nagymonográfiák sem a „nemzeti ébredés” – nagyjából a magyar reformkornak megfelelő – korszakáról, sem az 1848–49. évi forradalmi és nemzeti küzdelmekről...”.⁵³ Munkánk során mi is hiányát éreztük ennek. Gabriel Viktor nagyobb lélegzetű kritikai elemzését és néhány új tanulmányt leszámítva, jobbára valóban az 1990-es évek előtti évtizedek változó színvonalú és változó szemléletű írásaira voltunk kénytelenek hagyatkozni, amelyek között számos hasznos, maradandó értékű munka és gyűjtemény is található.

Végezetül csak jelezni kívánjuk, hogy az utóbbi 4 esztendőben megjelent szlovák történeti munkák továbbra is a szlovák történetírás megosztottságát tükrözik. Néhány esetben már a könyv címe és témaválasztása is mutatja szerzőjének hovatartozását és célját.⁵⁴ Vannak azonban olyan történészek is, akik az új szlovák államiság rövid néhány esztendeje alatt keletkező mítoszokat továbbra is bírálják.⁵⁵ A kelet-közép-európai „rendszerváltozások” kezdetén, 1991-ben – sok szlovák és magyar történész társához hasonlóan – Július Mésáros (aki később „nemzeti irány”-ba mozdult), még úgy látta, hogy a szlovák történetírás hagyományos, alapvetően magyarelles szemlélete 1989 óta változóban van. Meglátása szerint ugyanis a Magyarország történetét objektívebb módon bemutatni igyekvő új szlovák történelmi szintézist már „egyértelműen az a tendencia uralja, hogy a történeti Magyarországot a szlovákok évszázados hazájaként mutassák be, a szlovák etnikumot pedig a Magyarország történetének aktív részeként”.⁵⁶

Tudjuk jól, hogy nem teljesen így történt. A magyar–szlovák viszony alapvető történeti kérdéseinek megítélésében a szlovák történetíráson belül, de a szlovák–magyar történészek között is, jelentős szóródások, lényegi különbségek vannak. Talán igaza volt Rudolf Chmelnek, amikor 1990 őszén kritikusan-önkritikusan a következőképpen fogalmazta meg a – megítélésünk szerint – mindkét állam történészeinek szóló, hosszú távú feladatot. „Nem seperiünk a magunk portája előtt, közben pedig fölrójuk a szomszédnak, hogy szemetes a háza tája. Egyszersmind az európaiságról ábrándozunk. Csakhogy annak a tantárgynak, amelyet akár európai vagy legalább közép-európai öntudatra nevelésnek is nevezhetnénk, elemi feltétele a tisztességes, korrekt érintkezés a szomszédokkal...”.⁵⁷